

ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНУ ЛАНДШАФТІВ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Систематизовано екологічне законодавство України в частині правового регулювання збереження та охорони ландшафтів. Виявлено як позитивні сторони законодавства, так і надані пропозиції по вдосконаленню нормативно-правових основ збереження та охорони ландшафтів. Дано визначення поняттю “охорона ландшафтів”

Постановка проблеми. Прийняття Україною цілої низки нормативно-правових актів екологічного спрямування свідчить, що держава активно включилась у процес формування екологічного законодавства. Відповідно до Закону України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” від 21.09.2000 р. № 1989-III “багатство природних ландшафтів є надбанням Українського народу, його природною спадщиною і має служити нинішньому та майбутнім поколінням, як це проголошено в Конституції України” (тут і далі по тексту джерелом всіх нормативно-правових актів є [5]). В той же час ландшафти України внаслідок їх нераціонального використання в процесі господарської діяльності зазнали загрозливих деструктивних змін.

Взяття Україною курсу на Європейську інтеграцію вимагає від неї дотримання вимог (поряд з іншими) у частині збереження ландшафтного різноманіття. Розпочався активний процес інтеграції ідей збереження та охорони ландшафтів у правове поле України. Систематизація та аналіз екологічного законодавства України в частині забезпечення механізмів збереження та охорони ландшафтів служить з одного боку інструментом усунення виявлених протиріч в нормативно правових актах, з іншого – *практичною допомогою суб’єктам господарської діяльності в узгодженні власної стратегії екологічного менеджменту із екологічною політикою держави.*

Аналіз останніх досліджень. В дослідженнях нормативно-правових основ екологічної політики держави переважно розглядаються загальні питання правових механізмів забезпечення раціонального природокористування та охорони природи [4, 7, 8, 9]. Нормативно-правові засади регулювання збереження та охорони ландшафтів у вітчизняному науковому середовищі висвітлені недостатньо. В той же час дана проблема гостро стоїть на порядку денному: рівень деструкції ландшафтів України становить біля 70 відсотків (згідно із Постановою Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР “Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки”).

Об’єкти і методика досліджень. Об’єктом нашої роботи є нормативно-правові акти, що регулюють відносини по збереженню та охороні ландшафтів. Мета дослідження – систематизувати нормативно-правові акти, що забезпечують охорону та збереження ландшафтів в Україні; з’ясувати в якій мірі законодавство України відповідає засадам ландшафтозбереження на даному етапі та надати пропозиції щодо розв’язання виявлених проблем.

Методика досліджень полягала у системному аналізі та виділенні головного, що стосується мети дослідження в нормативно-правових актах екологічного законодавства України у наступній

послідовності: міжнародні угоди – Закони України та кодекси – підзаконні акти Верховної Ради України – Укази та Послання Президента України – урядові нормативно-правові акти – акти загальнообов'язкового призначення міністерств та відомств України. У кожному кластері нормативні акти наведені у хронологічному порядку.

Результати досліджень. Міжнародні угоди. Україною закріплено міжнародну співпрацю з наступних питань: охорона ділянок ландшафтів, вивчення змін ландшафтів (п.5 розділу III Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Багатостороння угода від 01.08.1975 р.); збереження ландшафтного різноманіття (п. 7 Спільного плану дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки з розширеного співробітництва. Двостороння угода від 02.04.2004 р.; п.2 розділу II Програми спільних дій на 2004-2006 рр. між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Нідерландів. Двостороння угода від 19.04.2004 р.).

Закони України та кодекси. Основою регулювання екологічних правовідносин є Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25.06.1991 р. № 1264-XII. Відповідно до ст. 1 цього Закону, “завдання законодавства про охорону навколишнього природного середовища полягає у збереженні... ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною”. Згідно із ст. 5 державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають ландшафти та інші природні комплекси. Ст. 63 забороняє на території рекреаційних зон зміни природного ландшафту та проведення інших дій, що суперечать використанню цих зон за прямим призначенням.

Закон України “Про природно-заповідний фонд України” від 16.06.1992 р. № 2456-XII ставить завдання збереження природної різноманітності ландшафтів шляхом створення територій та об'єктів природно-

заповідного фонду України та визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів. В ст. 18 дається визначення “зони антропогенних ландшафтів”, що “включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності”.

Ст.2 Закону України “Про основи містобудування” від 16.11.1992 р. № 2780-XII зазначає, що “головними напрямками містобудівної діяльності є... формування... ландшафтних комплексів... Забезпечення високих архітектурно-планувальних, функціональних і конструктивних якостей об'єктів містобудування, формування і реконструкція... ландшафтних комплексів”.

Згідно із ст. 2 Закону України “Про приватизацію державного житлового фонду” від 19.06.1992 р. № 2482-XII забороняється приватизація квартир-музеїв; квартир (будинків), розташованих на територіях регіональних ландшафтних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, історико-культурних заповідників, музеїв-заповідників.

Згідно із ст. 12 Закону України “Про плату за землю” від 03.07.1992 р. № 2535-XII звільняються від земельного податку заповідники, регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

У ст. 4 Закону України “Про столицю України – місто-герой Київ” від 15.01.1999 р. № 401-XIV “органи місцевого самоврядування і виконавчої влади у місті Києві забезпечують в межах своїх повноважень, визначених законами України, здійснення містом таких функцій: ... здійснення заходів щодо збереження та відновлення... заповідних та природних зон і ландшафтів, що мають національне значення. Ст. 20 Закону України “Про місцеві державні

адміністрації” від 09.04.1999 р. № 586-XIV зазначає, що “місцева державна адміністрація... організовує охорону, реставрацію та використання... паркових та історико-культурних ландшафтів”.

Ст. 1 Закону України “Про архітектурну діяльність” від 20.05.1999 р. № 687-XIV вказує, що до об’єктів архітектурної діяльності (об’єктів архітектури) входять і об’єкти ландшафтної архітектури.

Ст. 30 Закону України “Про меліорацію земель” від 14.01.2000 р. № 1389-XIV прямо вказує, що “меліорація земель повинна проводитися з метою забезпечення... збереження природних ландшафтів”.

Ст. 32 Закону України “Про охорону культурної спадщини” від 08.06.2000 р. № 1805-III забороняє ландшафтні перетворення на охоронюваних археологічних територіях, у межах зон охорони пам’яток, історичних ареалів населених місць, занесених до Списку історичних населених місць України.

Значним кроком в контексті вдосконалення та розвитку екологічного законодавства України щодо збереження та охорони ландшафтів було прийняття Закону України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” від 21.09.2000 р. № 1989-III. Документ зазначає, що “багатство природних ландшафтів є надбанням Українського народу, його природною спадщиною і має служити нинішньому та майбутнім поколінням, як це проголошено в Конституції України”. В розділі I наголошено, що “важливе значення має вдосконалення нормативно-правової бази у сфері збереження, розширення, відтворення та охорони єдиної системи територій з природним станом ландшафту”.

Основною метою Програми є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття. Документ детально зупиняється на формуванні національної екологічної мережі, механізмах забезпечення реалізації програм, етапах

реалізації програм, соціальних, економічних та екологічних результатах реалізації програми. Для збільшення площі національної екологічної мережі Програмою передбачається: “збереження природних ландшафтів на ділянках, що мають історико-культурну цінність... консервація деградованих і забруднених земель з наступним їх частковим залісненням... збереження природних ландшафтів на землях промисловості, транспорту, зв’язку, оборони” (п. 3).

В п.1 розділу I з’являється юридичне визначення поняття “природного ландшафту”: це “цілісний природно-територіальний комплекс з генетично однорідними, однотиповими природними умовами місцевостей, які сформувалися в результаті взаємодії компонентів геологічного середовища, рельєфу, гідрологічного режиму, ґрунтів і біоценозів”. В документі є визначення біологічного (біотичного) різноманіття в той же час юридично *не визначено* поняття “ландшафтного різноманіття”.

Нормативно-правове забезпечення реалізації Програми передбачається через прийняття законодавчих актів, спрямованих на запровадження правових норм формування національної екологічної мережі шляхом прийняття нових законів України про національну екологічну мережу України, про збереження земель, про економічне стимулювання суб’єктів землеволодіння і землекористування до здійснення заходів щодо розвитку та підтримки екологічної мережі, про прибережну смугу морів та внесення відповідних зміни до існуючого законодавства. Програмою передбачається розроблення і затвердження інших нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення економічного механізму, пов’язаного з охороною та відтворенням природних ландшафтів та збереженням біологічного різноманіття. З метою посилення відповідальності за порушення вимог законодавства з питань охорони, використання та відтворення ландшафтного різноманіття передбачається внести зміни до

Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Приділяється увага і науковому забезпеченню реалізації Програми. Передбачається проведення фундаментальних і прикладних досліджень, спрямованих на розроблення рекомендацій і методів щодо збереження та відтворення ландшафтного різноманіття, в тому числі проведення оцінки сучасного стану природних ландшафтів, обґрунтування найбільш ефективних заходів, що забезпечать збалансоване і невиснажливе використання їх природних ресурсів. Як один із механізмів забезпечення Програми передбачається участь громадськості в формуванні національної екологічної мережі.

Згідно із п.3 розділу IV Закону України “Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів” від 22.03.2001 р. № 2333-III як один із пріоритетних напрямів вирішення основних проблем екологічного стану Азовського і Чорного морів Програмою визначено збереження та відтворення біологічного різноманіття, природних ландшафтів прибережної смуги і місць існування біологічних видів, розширення мережі державних заповідників, заказників, створення національних парків. З точки зору охорони ландшафтів в комплекс природоохоронних заходів (розділ V) входить забезпечення протиерозійної стійкості ландшафтів, проведення оцінки геохімічного стану ландшафтів у районах виникнення надзвичайних ситуацій, розроблення окремих режимів природокористування, резервування земель для наступного їх переведення в землі рекреаційного та оздоровчого призначення, поліпшення структури угідь та формування екологічно стійких агроландшафтів, впровадження ґрунтозахисних систем землеробства з контурно-меліоративною організацією території, рекультивация порушених земель із застосуванням ландшафтно-екологічних принципів, створення системи інтегрованого управління природокористуванням у прибережній смузі

морів. Передбачається внесення відповідних змін до нормативно-правових актів України.

Відповідно до розділу II Закону України “Про Загальнодержавну програму розвитку водного господарства” від 17.01.2002 р. № 2988-III “принципами розвитку водного господарства є... підтримання сприятливих умов функціонування ландшафтів водозбірних басейнів і екологічного стану водних об’єктів”. Виконання завдань та заходів Програми здійснюється за такими пріоритетними напрямами: “підтримання водорегулюючих функцій ландшафтів водозбірних територій... відновлення і збереження водовідтворювальної здатності ландшафтів шляхом досягнення оптимального співвідношення угідь різних типів у водозбірних басейнах річок” (п.3 розділу II).

Ст. 2. п. д) Закону України “Про землеустрій” від 22.05.2003 р. № 858-IV зазначає, що “землеустрій забезпечує розробку і здійснення системи заходів із землеустрою для збереження природних ландшафтів”. Відповідно до ст. 36 “отримана в процесі обстежень інформація використовується для... покращання природних ландшафтів”. “Проекти землеустрою щодо встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних утворень розробляються для забезпечення ефективного використання потенціалу територій із збереженням їх природних ландшафтів” (ст. 46). “Проекти землеустрою... розробляються з метою організації... створення сприятливого екологічного середовища і покращання природних ландшафтів” (ст. 52).

В ст. 1 Закону України “Про охорону земель” від 19.06.2003 р. № 962-IV дано правове визначення таким термінам: “агроландшафт – ландшафт, основу якого становлять сільськогосподарські угіддя та лісові насадження, зокрема лісосмуги та інші захисні насадження... деградація земель – природне або антропогенне спрощення ландшафту, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій земель та інших органічно пов’язаних із землею природних компонентів”. Відповідно до ст. 36

“черезсмузжя та конфігурація земельних ділянок, що... порушують ландшафтну цілісність території, підлягають упорядкуванню відповідно до затвердженої проектної документації із землеустрою”.

В Законі України “Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст” від 04.03.2004 р. № 1580-IV зазначається, що основними завданнями Програми є планування та забудова територій малих міст з урахуванням ландшафтних, історичних, архітектурних, екологічних та інших особливостей. Наукове забезпечення виконання Програми відбувається шляхом проведення дослідно-пошукових робіт, оптимізації планування та забудови територій малих міст з урахуванням ландшафтних, історичних, архітектурних, екологічних та інших особливостей (Розділ I).

У ст. 12 Закону України “Про охорону археологічної спадщини” від 13.08.2004 р. № 1626-IV розглядаються функції і повноваження Інституту археології Національної академії наук України, який “як державна археологічна наукова установа відповідно до законодавства України... здійснює наукову археологічну експертизу та погодження програм і проектів містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт на пам’ятках археології, у зонах охорони археологічних пам’яток, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах місць, занесених до Списку історичних населених місць України”.

Порядок проведення державної експертизи землепорядної документації регулюється Законом України “Про державну експертизу землепорядної документації” від 17.06.2004 р. № 1808-IV. Відповідно до ст. 32 “При проведенні державної експертизи досліджуються, перевіряються, аналізуються та оцінюються... еколого-економічна ефективність проектних рішень щодо запобігання їх негативного впливу на стан земельних ресурсів, суміжні земельні ділянки, ландшафт”.

Ст. 75 Лісового кодексу України від 21.01.1994 р. № 3852-ХІІ констатує, що “користування земельними ділянками лісового фонду в культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілях здійснюється з урахуванням вимог щодо збереження лісового середовища і природних ландшафтів”.

Відповідно до ст. 96 Водного кодексу України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР “під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об’єктів, а також під час впровадження нових технологічних процесів повинно забезпечуватися раціональне використання вод. При цьому передбачаються технології, які... сприяють збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозбірній площі водних об’єктів”.

Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III в п.1 ст. 111 констатує, що “право на земельну ділянку може бути обмежено законом або договором шляхом встановлення... е) заборони на зміну цільового призначення земельної ділянки, ландшафту та зовнішнього виду нерухомого майна”. Відповідно до п. 1 ст. 164 “охорона земель включає... г) попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів”. Ст. 182 констатує, що “мета землеустрою полягає в забезпеченні раціонального використання та охорони земель, створенні сприятливого екологічного середовища та поліпшенні природних ландшафтів”. В ст. 183 вказано, що “основними завданнями землеустрою є... а) реалізація політики держави щодо науково обґрунтованого перерозподілу земель, формування раціональної системи землеволодіння і землекористувань з усуненням недоліків у розташуванні земель, створення екологічно сталих ландшафтів і агросистем... д) розробка системи заходів по збереженню і поліпшенню природних ландшафтів”.

Підзаконні акти Верховної Ради України. Згідно із п. 1 Постанови Верховної Ради України від 22.09.1994 р. № 177/94-ВР

“Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні”, “передбачена Програмою система заходів спрямована на збереження унікальних і типових ландшафтів, інших природних комплексів”.

Відповідно до п.3 розділу VI Постанови Верховної Ради України від 27.02.1997 р. № 123/97-ВР “Про Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води” основними цілями поліпшення загального екологічного стану водних об’єктів басейну Дніпра є “збереження водовідтворювальної здатності ландшафтів”.

Серед постанов Верховної Ради слід окремо виділити Постанову Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР “Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки”, розділ II якої акцентує, що “до основних пріоритетів охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів належать: збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, заповідна справа”. Для досягнення цього передбачається вирішення таких завдань: збереження і розширення територій з природним станом ландшафту, посилення природоохоронної діяльності на заповідних і рекреаційних територіях; основні заходи щодо збалансованого використання і відновлення природних ресурсів. В розділі IV вказується, що “державна політика охорони і раціонального використання земель визначається системою правових, організаційних, економічних та інших заходів, що мають природоохоронний, ресурсозберігаючий та відтворювальний характер”. В п.26 розділу IV йдеться, що “рекультивация земель має здійснюватися на ландшафтно-екологічних принципах”, а обґрунтування напрямів раціонального використання земельних ресурсів слід забезпечувати шляхом розробки параметрів екологічної стійкості ландшафтів. “Довготерміновими цілями політики раціонального використання і відтворення

водних ресурсів та екосистем є... збереження водовідтворювальної здатності ландшафтів” (п.27, розділ IV).

В Постанові Верховної Ради України від 14.01.2000 р. № 1390-XIV “Про Концепцію розвитку водного господарства України” в розділі I зазначається, що “високий рівень господарського освоєння території в Україні... спричиняє порушення рівноваги природного ландшафту, умов формування стоку, погіршення якості води”.

Укази та Послання Президента України. У Посланні Президента України від 23.02.2000 р. № 276а/2000 “Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.” зазначається, що одним із завдань, що ставляться перед Урядом є збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвитку природно-заповідної справи (розділ VI).

В п.2 розділу XII Послання Президента України Верховній Раді України від 30.04.2002 р. “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” вказано, що збереження біологічної та ландшафтно-різноманітності, розвиток природно-заповідної справи належить до одних із пріоритетних напрямів.

В пп. 20 п. 4 “Про Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України” Указу Президента України від 10.02.2004 р. № 176/2004 забезпечення збереження біологічного та ландшафтного різноманіття покладено на Мінприроди України.

Урядові нормативно-правові акти. В п. 2 “Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466 вказано, що “до державного реєстру заносяться... пам’ятки містобудування і архітектури – унікальні ансамблі і комплекси, окремі об’єкти архітектури, а також пов’язані з ними... природні ландшафти”.

У п.4 Постанови Кабінету Міністрів України від 16.05.1996 р. № 535 “Про затвердження Правил рубок, пов’язаних з веденням лісового господарства, та інших рубок” зокрема зазначено, що “у лісах заповідників, заповідних і рекреаційних зон національних природних і регіональних ландшафтних парків, пам’яток природи, заповідних урочищ у виняткових випадках можуть проводитись санітарні рубки, рубки, пов’язані з реконструкцією малоцінних деревостанів та влаштуванням протипожежних розривів, лише на підставі наукового обґрунтування і за погодженням з органами Мінекобезпеки”.

В п.8 Постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 “Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля” сказано, що моніторинг довкілля здійснюють: “МНС (на територіях, підпорядкованих Адміністрації зони відчуження і зони безумовного (обов’язкового) відселення, а також в інших зонах радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС) – ... ґрунтів і ландшафтів (вміст ЗР [забруднюючих речовин, примітка автора], радіонуклідів, просторове поширення)... Держкомзем – ґрунтів і ландшафтів (вміст ЗР, прояви ерозійних та інших екзогенних процесів, просторове забруднення земель об’єктами промислового і сільськогосподарського виробництва)”.

Відповідно до п.3 Постанови Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 р. № 1146 “Про затвердження типових положень про управління містобудування та архітектури обласної, Київської та Севастопольської міської, відділ містобудування та архітектури районної у місті Києві, відділ містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства районної, районної у місті Севастополі державної адміністрації” основними завданням (поряд з іншими) управління містобудування та архітектури обласної державної адміністрації є “організація в межах своїх повноважень охорони, реставрації та використання

історико-культурних ландшафтів”. Згідно із пп. 10 п. 4 “управління відповідно до покладених на нього завдань... забезпечує ведення обліку та в межах своїх повноважень охорону, контроль за реставрацією та використанням... історико-культурних ландшафтів”.

В Постанові Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1447 “Про затвердження Методики грошової оцінки пам’яток” визначена процедура проведення грошової оцінки ландшафтних пам’яток національного та місцевого значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам’яток України. В п. 18 вказано, що “в основу грошової оцінки пам’яток... ландшафтних... покладено визначення в установленому порядку вартості нерухомого майна з використанням результатів історико-культурних досліджень та проектування реставраційно-ремонтних робіт з визначенням переліку і розмірів витрат на їх виконання”.

В Плані роботи Кабінету Міністрів України у 2004 році міститься пункт про “сприяння вирішенню першочергових питань з формування, охорони та відтворення природних ландшафтів” (“Про підсумки соціально-економічного розвитку України у 2003 році та хід виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2004 р. № 315).

В Програмі діяльності Кабінету Міністрів “Назустріч людям”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 04.02.2005 р. Відповідно до розділу IV “основним завданням Уряду у сфері безпеки людини та довкілля є підвищення рівня безпеки, зниження рівня захворюваності, скорочення обсягів викидів і скидання забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище. Для цього необхідно здійснити такі заходи:... забезпечення стабільного відновлення лісів, збільшення їх площі, збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, охорона рослинного і тваринного світу та лісових екосистем”.

В “Про затвердження заходів щодо виконання у 2005 році Плану дій Україна – ЄС”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22.04.2005 р. № 117-р п. 142. Заходи щодо виконання у 2005 році Плану дій Україна – ЄС містять завдання “розробити проекти: законів України щодо: ратифікації Європейської ландшафтної конвенції”. П. 148 – “забезпечити супроводження у Верховній Раді України проекту Закону України “Про ратифікацію Протоколу про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря” до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення”.

П.79 Плану додаткових заходів щодо виконання у другому півріччі 2005 р. Програми діяльності Кабінету Міністрів України “Назустріч людям” (“Про підсумки соціально-економічного розвитку України у першому півріччі та завдання на друге півріччя 2005 року”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.2005 р. № 733) містить завдання “розробити проект державної програми розвитку природно-заповідної справи в Україні до 2020 року, підготувати пропозиції щодо врегулювання питань, пов’язаних з використанням земель природоохоронного призначення, провести інвентаризацію територій та об’єктів природно-заповідного фонду та винесення їх меж у природі”, який має за мету “збереження рослинного і тваринного світу, природних ландшафтів, створення сприятливих умов для проживання та відпочинку населення”.

Природно-ландшафтні умови враховуються при грошовій оцінці земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) (п. 2.2 “Про Методику нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 1997 р. № 525). Так само природно-ландшафтні фактори враховуються при грошовій оцінці земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів (п.21 “Про Методику нормативної грошової оцінки земель

сільськогосподарського призначення та населених пунктів” Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 1997 р. № 525 від 23 березня 1995 р. № 213). На базі цих нормативних актів розроблені: Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах, Міністерства сільськогосподарства і продовольства України, Державного комітету України у справах містобудування і архітектури, Української академії аграрних наук від 27 листопада 1995 року № 76/230/325/150 “Про внесення доповнень до Порядку грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів” – п.3.1; та Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах, Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України, Державного комітету України по водному господарству, Міністерства агропромислового комплексу України, Державного комітету лісового господарства України, Української академії аграрних наук від 29.08.1997 р. № 86/19/148/86/76/88 “Про Порядок грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)” – п.2.7.

Акти загальнообов’язкового призначення міністерств та відомств України. Відповідно до п. 5 “Про затвердження Порядку складання плану земельно-господарського устрою населеного пункту”. Наказ Міністерства України у справах будівництва і архітектури, Державного комітету України по земельних ресурсах від 24.09.1993 р. № 158/61 “планом земельно-господарського устрою у відповідності з законодавчими та іншими нормативними актами передбачається особливий режим використання земель у: зонах охорони ландшафту, пам’яток історії і культури, зонах регулювання забудови”. “Для відновлення ландшафту і територій, порушених внаслідок господарської діяльності і природних процесів... в плані земельно-господарського устрою передбачаються заходи по поліпшенню, рекультивациі і консервациі земель. Для

виконання цих заходів складаються спеціальні схеми і проекти” (п.7).

Відповідно до “Про затвердження Інструкції щодо розмежування повноважень з контролю за здійсненням заходів, пов’язаних з охороною і раціональним використанням надр” Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Державного комітету України по нагляду за охороною праці, Державного комітету України по геології і використанню надр, Державного комітету України по земельних ресурсах від 30.11.1995 р. № 136/18/22/4 п. 2.4 передбачено, що “Держкомзем України та його органи здійснюють державний контроль за використанням і охороною земель, у тому числі при вивченні і використанні надр, а також при використанні та переробці мінеральної сировини, а саме:... п. 2.4.4 За виконанням норм і правил зняття, зберігання і використання родючого шару ґрунту при проведенні робіт, пов’язаних із порушенням земель, своєчасним і якісним проведенням рекультивативної ґрничопромислових ландшафтів... п. 2.4.6 За станом і якістю ґрунтів і забрудненням ландшафтів, а також відновленням порушених земель (державний моніторинг)”.

Наказом Міністерства охорони здоров’я України від 19.06.1996 р. № 173 “Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів”, п. 4.2 не допускається на ландшафтно-рекреаційних територіях розміщення житлово-громадських об’єктів, а також дачних поселень. Відповідно до п. 5.18 “архітектурні та інженерні рішення транспортної мережі повинні враховувати особливості ландшафту”.

Згідно із п.4.9 “Тимчасових методичних рекомендацій щодо формування землеволодінь і землекористувань недержавних сільськогосподарських підприємств в процесі реструктуризації існуючих господарств”. Інститут землеустрою УААН, схвалено науково-технічною радою Держкомзему України від 30.10.1997 р. “межі територій

нових господарських структур встановлюються з урахуванням недопущення географічного і фізичного черезсмужжя, в тому числі викликаного відчуженням техногенно забруднених земель. Як правило, межі територій повинні узгоджуватись з межами природних елементів ландшафтів (лісосмугами, каналами, шляхами з твердим покриттям, межами ділянок певної щільності техногенного забруднення території) тощо”. “Обґрунтовуються заходи щодо екологічного облаштування агроландшафтів в цілому в межах господарства, яке підлягає реструктуризації... Площа природних територій в агроландшафтах повинна складати не менше 3-5 % їх загальної площі” (п. 4.16). “Склад, площі і розміщення сільськогосподарських угідь новостворюваних господарств повинні забезпечувати... попередження міграції забруднюючих речовин в ландшафтах” (п. 4.18).

Державні управління екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі відповідно до пп. 10 п. 4 Про затвердження Положення про державне управління екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 11.08.2000 р. № 108 “забезпечує розвиток заповідної справи, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття”.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз екологічного законодавства України свідчить, що правове збереження та охорона ландшафтів на даний момент передбачає:

1. Збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття; розробку системи заходів по збереженню і поліпшенню природних ландшафтів, підтримання сприятливих умов функціонування ландшафтів; розвиток природно-заповідної справи; відновлення заповідних та природних зон і ландшафтів; збереження унікальних територій та природних об’єктів, пов’язаних з історико-культурною спадщиною.

2. Дотримання принципів поділу території з урахуванням ландшафтних особливостей підчас здійснення господарської діяльності.

3. Пряма заборона певних дій на територіях, що охороняються.

4. Звільнення від сплати земельного податку заповідників, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних і зоологічних парків, пам'яток природи, заповідних урочищ та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

5. Здійснення рекультивациі земель на ландшафтно-екологічних принципах.

6. Охорона і реставрація історико-культурних ландшафтів.

7. Проведення грошової оцінки ландшафтних пам'яток.

8. Врахування природно-ландшафтних умов при грошовій оцінці земель.

9. Розроблення законів України щодо ратифікації Європейської ландшафтної конвенції.

10. Передбачення заходів для відновлення ландшафтів в плані земельно-господарського устрою.

В той же час спостерігається ряд недоліків, зокрема:

1. Відсутність чіткої системи понять. Наприклад, “ландшафтне різноманіття”, “забруднення ландшафту”, “гірничо-промисловий ландшафт”, “ландшафтно-екологічні принципи”, “охорона ландшафтів” і т.д., що *унеможлиблює* однозначне трактування нормативно-правових актів.

2. Відсутність системи еколого-економічної оцінки збитків внаслідок ландшафтно-деструктивної діяльності.

3. Відсутність реальної системи стимулів збереження ландшафтів в процесі здійснення господарської діяльності.

4. Збереження ландшафтів обмежується заходами пов'язаними із розширенням природно-заповідних зон. Поза увагою залишаються ландшафти в зоні посиленого антропогенного навантаження, зокрема в зоні гірничих розробок.

5. Відсутність вимог щодо впровадження ландшафтно-зберігаючих технологій в процесі природокористування.

Таким чином, в умовах посилення ландшафтно-деструктивної діяльності *виникає необхідність розробки особливих правил користування ландшафтами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту*. На наше переконання це може реалізуватись у спеціальному Законі України “Про охорону ландшафтів”. Під *охороною ландшафтів* ми розуміємо – *систему заходів (правових, організаційних, технологічних, фіскальних, економічних, виховних та інших), спрямованих на захист існуючих ландшафтів від ландшафтно-деструктивної діяльності, їх збереження і відтворення, з дотриманням ландшафтно-захисних заходів*.

Перспективи подальших досліджень.

Аналіз екологічного законодавства України потребує більш глибокого розкриття внутрішніх протиріч в концептуальних підходах нормативного регулювання охорони та збереження ландшафтів. Так, М.А. Голубець в розкритті питань пов'язаних із сутністю поняття “ландшафтне різноманіття” посилаючись на М.Д. Гродзинського зазначає, що дане поняття має декілька різних тлумачень, зокрема, традиційно-ландшафтознавче (трактування ландшафту як природного утворення), антропічне (ландшафт як композиція угідь – господарських і природних – на певній території), біоцентричне (ландшафт є композиція різних екотипів певної території) й гуманістичне (ландшафт визначається не як природне тіло, а як територія, що сприймається людиною, як цілісна і своєрідна за композицією та взаємодією елементів природного середовища і культурного середовища). Аналізуючи Європейську ландшафтну конвенцію вчений доходить висновку що ландшафтна різноманітність була протрактована з краєзнавчих, краєвидних і естетичних позицій тобто гуманістичних [2].

В роботах ряду науковців, наприклад [1: 12, 22-26; 3: 14; 6: 261], в залежності від поставлених ними завдань, поняття “ландшафт” теж має різні відтінки в тлумаченні і, відповідно, різні визначення. В процесі розгляду нормативно-правових аспектів охорони та збереження ландшафтів під кутом господарсько-правових відносин, поняття “ландшафт” (та похідних від цього поняття) також набуває неоднозначних тлумачень, що не припустимо для нормативно-правових актів і вносить певні протиріччя в систему правового регулювання. Розв’язання цієї проблеми потребує поглибленого аналізу екологічного законодавства України в контексті точного вживання тих чи інших термінів та понять.

Наступним перспективним напрямом досліджень є науково обґрунтоване розроблення проекту Закону України “Про охорону ландшафтів”, розроблення економіко-правових механізмів регулювання збереження ландшафтів в процесі ландшафтно-деструктивної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Арманд Д.Л.* Наука о ландшафте (основы теории и логико-математические методы). – М.: Мысль, 1975г. – 288с.
2. *Голубець М.А.* До питання про ландшафтну різноманітність // Український географічний журнал. – 2005. – № 4 (52). – С. 11-15.
3. *Гуцуляк В.М.* Ландшафтна екологія: Геохімічний аспект: Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2002. – 272с.
4. Екологічне управління: Підручник / В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432с.
5. Ліга: Практик. – ІАЦ “ЛІГА”, ЛІГАБізнесІнформ, 2005. – № 11(71)
6. *Реймерс Н.Ф.* Природопользование: Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
7. *Семенов В.Ф., Михайлик О.Л., Галушкіна Т.П. та ін.* Екологічний менеджмент: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 516с.
8. *Царенко О.М., Несветов О.О., Кадацький М.О.* Основи екології та економіка природокористування. Курс лекцій. Практикум: Навчальний посібник. – Суми: Університетська книга, 2001. – 326с.
9. *Шмандій В.М., Солошин І.О.* Управління природоохоронною діяльністю: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 296с.

КОЦЮБА С.П. – аспірант Державного агроекологічного університету